

ŠEFIK BEŠLAGIĆ

NOVI OPŠTI ZAKON O ZAŠTITI SPOMENIKA KULTURE I ZADACI SLUŽBE ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE U FNRJ

Referat na IV savjetovanju konzervatora FNRJ u Sarajevu, 5 oktobra 1959

I

U V O D

Prije svega htio bih da podsjetim kako je došlo do donošenja novog Zakona.

Najprije smo sami počeli osjećati da nam postojeći zakonski propisi nisu precizni, da neku materiju nisu uopšte obuhvatili, a naročito da su u odnosu na brz razvitak naše narodne vlasti i na čitav društveni razvitak počeli da postaju zastarjeli. Zbog svega toga dobro smo osjećali kako su propisi naših zakona postali neefikasni. Takvo gledanje najprije je sistematski izloženo u referatu pravnika Saveznog instituta druga Kanazarevića na našem Prvom savjetovanju u Splitu 1953 godine. Tada je istaknuta potreba noveliranja naših zakona o zaštiti spomenika kulture. Iza toga se u našim redovima sve više isticala potreba donošenja novih zakona. To je istaknuto i na Drugom savjetovanju u Ljubljani. Izvršavajući zadatak kojeg se primio, drug Kanazarević je izradio prednacrt novog Opšteg zakona koji je duže vremena bio predmet široke diskusije u svim kolektivima konzervatora po republikama, a i predmet diskusije na sjednicama kolektiva i Savjetovanja Instituta. Većina zavoda se nije složila sa koncepcijama Kanazarevićeva prednacra. Svi su kolektivi Zavoda dali svoje pismene primjedbe a Zavod Srbije je čak dao i svoj prednacrt zakona. Na osnovu svega BiH je pokušala da načini treći prednacrt na koji su također stavljene ozbiljne primjedbe. Nešto kasnije se i Savjet za prosvjetu Saveznog izvršnog vijeća zainteresirao za izradu prednacra Zakona, te je sav dotadašnji materijal ustupljen njemu da bi poslužio za izradu novog prednacra.

1956 godine Savjet za prosvjetu Saveznog izvršnog vijeća sazvaio je nekoliko istaknutijih konzervatora na

dogovor o organizovanju rada na izradi Zakona. Tada je formirana jedna manja grupa koja je izradila teze Zakona. Na osnovu tih teza pravna služba SIV stvorila je skicu prednacra Zakona. Odlukom SIV formirana je komisija od istaknutijih konzervatora koja je imala zadatak da prodiskutuje o toj skici i da uz pomoć pravnika SIV načini prednacrt. Komisija je u toku 1957 godine održala više sastanaka i završila svoj posao. Prednacrt je iza toga bio predmet diskusija u organima SIV i u nekoliko mahova dostavljan republičkim savjetima za kulturu i kolektivima zavoda na eventualne dopune i primjedbe, a o njegovim osnovnim postavkama raspravljalo se i na Trećem savjetovanju konzervatora u Vrnjačkoj Banji. Nešto kasnije je konzultiran i Savez muzejsko-konzervatorskih društava FNRJ, koji je, na osnovu prikupljenih primjedaba republičkih društava, dao svoje mišljenje na prednacrt.

U 1958 godini prednacrtu našega Zakona data je hitnost, na čemu smo i mi svi insistirali. On je zatim u toku 1958 i početkom 1959 godine u organima SIV i Savezne skupštine doživio još neke prepravke, o kojima su također konzultirani republički savjeti za kulturu, zatim predsjednici tih savjeta, a potom i predsjednici republičkih izvršnih vijeća, koji su tada obično o tome informirali i svoje republičke zavode.

Najzad je projekat Zakona iznesen na zasjedanje Savezne narodne skupštine, te je na sjednici Saveznog vijeća od 15. IV. 1959 godine i usvojen.

Usvojeni Zakon je objavljen u Službenom listu FNRJ od 29. IV. 1959 godine sa snagom primjene od 29. maja 1959 godine.

II

OPŠTI ZAKON I NJEGOV ZNAČAJ ZA NAŠU SLUŽBU ZAŠTITE SPOMENIKA

Ono što kao opšta karakteristika odmah pada u oči i što se ističe kao najvažnije i novo u ovome opštem zakonu jest likvidacija dosadašnjeg centralističkog i administrativno-operativnog karaktera službe zaštite spomenika kulture. Za razliku od dosadašnjih odredaba, njegove odredbe su sada potpuno usklađene sa stepenom razvitka društvenog i državnog sistema. Ovim zakonom u oblasti zaštite spomenika kulture uvedeno je društveno upravljanje koje

je u drugim oblastima već pokazalo odlične rezultate. Decentralizacijom upravljanja spomenika kulture i organizovanjem te djelatnosti na principima društvenog upravljanja čitava služba zaštite spomenika primila je karakter javne i opštedruštvene službe. Ta činjenica znači lijepu afirmaciju naše mlade službe i lijepu perspektivu njenog daljeg razvijanja.

Prije svega, sadašnji Zakon je utvrdio ciljeve i principe zaštite. U tome se pošlo od osnovnog načela

po kome se »spomenikom kulture smatraju nepokretni i pokretni predmeti, kao i grupe predmeta koje su zbog svoje arheološke, istorijske, sociološke, etnografske, naučne, umjetničke, urbanističke ili druge kulturne vrijednosti od značaja za društvenu zajednicu«. Svrha zaštite u ovom Zakonu postavljena je nešto šire i obuhvatnije nego u prošlom. Pored očuvanja spomenika, njome je obuhvaćeno i stvaranje povoljnijih uslova za egzistenciju spomenika, zatim sprečavanje svake radnje koja bi mogla mijenjati svojstva i vrijednosti spomenika kulture, te obezbjeđenje svih potrebnih uslova da spomenici prema svojoj namjeni i značaju služe zadovoljenju kulturnih potreba građana. Tako definisanje svrhe zaštite, razumljivo, zahtijeva organizovaniju i obuhvatniju službu od one koju smo dosada imali.

Za službu zaštite spomenika koja je tako široko postavljena kao javna i opštedruštvena odsada će biti i mnogo više zainteresovanih faktora kojima su predviđena i određena prava i dužnosti počev od imaoaca, preko lokalnih do republičkih organa zaštite. U svemu tome najznačajnije je da su spomenici kulture, kao opštenarodno dobro, prvenstveno postali briga i pravo komuna na čijem se terenu oni nalaze. Time se angažuju dosada neobuhvaćene, ili barem nedovoljno obuhvaćene, ljudske i finansijske snage društvene komunalne zajednice, što je najbolja garancija da će se u odnosu na spomenike kulture odsada više voditi računa kako o kulturno-političkim momentima tako i o interesima i mogućnostima zajednice.

Posebno je razrađen pojam imaoaca spomenika, odnosno njegovih prava i obaveza, olakšanja i ograničenja, što je bilo neophodno potrebno. Ova pitanja će se dalje razraditi u republičkim zakonima, ali je bilo nužno da se imovinska prava spomenika kulture kao delikatna u osnovu tretiraju u saveznom zakonu, jedinstvenim mjerilima za čitavu zemlju. Imalac spo-

menika je po ovome Zakonu onaj koji je prvenstveno zadužen za neposredno staranje o spomeniku. U slučajevima kada materijalne obaveze imalaca prelaze njihove mogućnosti predviđa se mogućnost angažovanja sredstava zajednice uz uslov da se naknada investiranih sredstava obazbjedi hipotekom na spomeniku kulture o kojemu se radi. To je novum na koji je, čini mi se, potrebno na ovome mjestu upozoriti.

Zakon je (predvidio niz mjera da se izvjestan važan spomenik ne samo očuva nego da on kao vaspitni faktor vrši svoju funkciju — da mu se obezbijedi odgovarajuća savremena namjena, da bude pristupačan javnosti, da se eventualno preda na upravljanje staraocu, da se ograniči ili prenese pravo korišćenja spomenika na drugoga ili da se preduzmu još neke druge prinudne mjere. To su također važne novine u ovome Zakonu.-

Zbog oskudice vremena nije moguće da se ovdje zadržavamo na drugim isto tako važnim i interesantnim karakteristikama i novostima novog Opšteg zakona. Želio sam samo da ovdje istaknem one koje mi se čine da su najhitnije i najvažnije kada ovaj Zakon upoređujemo sa dosadašnjim.

Napominjem da neke stvari nisu mogle biti regulisane ovim odredbama, bilo zato što naši predlozi nisu bili usklađeni sa realnim mogućnostima, ili zato što ta materija treba da se reguliše republičkim zakonima ili nekim drugim propisima.

Po svemu se može reći da naš novi Opšti zakon odražava veliku vrijednost našeg narodnog spomeničkog fonda i brige zajednice o njegovom očuvanju, da našoj službi zaštite pruža znatno efikasnije sredstvo za očuvanje spomenika, tj., da tu službu znatno jača i uzdiže. On znači snažan korak naprijed, i mi, zbog toga, možemo biti zadovoljni, ali i svjesni da novi Zakon baš od nas konzervatora zahtijeva mnogo više zalaganja i odgovornosti u svim našim poslovima.

III

NAŠI ZADACI DANAS

1. NEKI AKTUELNI ZADACI PRAVNE PRIRODE

Prvi neposredni zadatak koji je postavljen novim Opštim zakonom je donošenje republičkih zakona o zaštiti spomenika kulture. U jednoj fazi izrade predloga Opšteg zakona bila je predviđena vremenska obaveza za donošenje republičkih zakona. Međutim, u konačnom i usvojenom tekstu nije fiksiran, nikakav rok za taj zadatak. To svakako ne znači da se izvršenje te obaveze može odlagati. Naprotiv, svi smo osjećali veliku potrebu donošenja Opšteg zakona za koji smo tražili hitnost da bismo mogli pristupiti izradi projekata republičkih zakona, jer smo usvojili stav da sačekamo Opšti, a onda da idemo na republičke zakone. Neke republike su, osjećajući potrebu što bržeg donošenja svojih zakona, već bile pristupile projektovanju svojih zakona (Srbija), a NR Slovenija je čak donijela svoj republički zakon i prije Opšteg. To sve govori o tome da je u interesu same službe da što je moguće prije dobijemo republičke zakone. Tu potrebu osjećaju i naši pretpostavljeni organi — republički savjeti za kulturu i sekretarijati za zakonodavstvo koji su već pristupili izvjesnim radnjama. U NR Hrvatskoj, naprimjer, formirana je komisija koja radi na projektu svoga zakona, u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini kolektiv Zavoda izrađuje neku vrstu teza da bi ove olakšale rad grupe koja će raditi na projektu, a i u nekim drugim republikama se vrše pripreme u tom pogledu. Znači, mi se upravo nalazimo u periodu kada se pristupilo ili kada se pristupa izradi projekata republičkog zakona. U tim poslovima bi

trebalo da se svi uživimo u predmet i da nastojimo da pružimo što je moguće više ideja, sugestija i predloga i da u diskusijama, uzimajući živog učešća, do kraja raspravimo svako pitanje koje bude predmet budućih zakonskih propisa. Ali, ne samo u okviru dogovora o jednom republičkom zakonu, nego da koordiniramo rad na izradi projekata u svim republikama, jer mi nismo zainteresirani za rješenje ovoga ili onoga pitanja samo u jednoj republici. Sigurno je da u svim republikama uslovi nisu sasvim jednaki, te da će se zbog tih specifičnosti u izvjesnim zakonskim odredbama pojaviti razlike, napr. kada se budu fiksirala neka organizaciona rješenja ili slično tome. Ali, ne smijemo izgubiti iz vida da su ciljevi zaštite spomenika kulture svuda isti i da se naša praksa svuda zasniva na istim naučnim dostignućima i, u većini slučajeva, na istim organizacionim principima. Pored., toga, prava imalaca spomenika nikako ne bismo smjeli tretirati različitim mjerilima. Najzad, mnoge odredbe Opšteg zakona, kao osnovne, moramo primjenjivati i u republičkim zakonima, dok ostale važe kao opšta načela za sve republičko zakonodavstvo. To znači da u periodu izrade republičkih zakonskih projekata moramo naći mogućnosti dogovaranja i koordiniranja. Radi toga je upravo srećna okolnost što je došlo do ovoga Savjetovanja na kojemu možemo da se dogovorimo kojim pitanjima da posvetimo glavnu pažnju i kako da organizujemo proces izrade zakonskih projekata.

Pored osnovnih i načelnih odredaba Opšteg zakona, koje će se kao takve obavezno prenijeti i odraziti u republičkim zakonima (ciljevi i principi zaštite, zadaci, karakter službe, imovinska prava, kazne itd.), Opšti zakon je izvjesnu materiju izričito odredio u nadležnost republičkih zakonskih odredaba ili republičkih propisa. Ta materija nije malena, a ni jedinstvena, Navešću neka pitanja kako su ona poredana u Zakonu:

Kada privatno lice nađe i prijavi spomenik, mogućnost i način nagrađivanja treba da se odrede republičkim zakonskim ili drugim propisima (član 3).

Ako se nađe za potrebno da se i pored Zavoda neki poslovi zaštite stave u nadležnost drugih organa ili ustanova, to se reguliše republičkim zakonom ili propisima (član 8).

Obavljanje određenih poslova na nekim spomenicima u društvenoj svojini može se povjeriti udruženjima ili društvenim organizacijama, ali samo u skladu sa republičkim zakonom (član 12).

U članu 14 ostavljena je mogućnost da se po republičkom, odnosno po Zakonu o nacionalizaciji, nacionalizuju pojedini spomenici u građanskoj svojini koji su od posebnog značaja za zajednicu, kao i da se odredi način utvrđivanja naknade za tu nacionalizaciju.

Član 15 predviđa poreske i druge olakšice imalaca spomenika koje se regulišu posebnim propisima. Slična odredba je bila i u starom zakonu, ali smo svjedoci kako se i pored nastojanja u nekim republikama nije došlo do tih posebnih propisa, a isto tako kako su tako gdje su oni doneseni iskustva vrlo slaba.

Ako imalac spomenika nema toliko finansijskih sredstava koliko iziskuje konzerviranje spomenika, »organ nadležan za poslove zaštite spomenika kulture može odrediti da se ovi troškovi podmire iz društvenih sredstava« (član 17). Ova odredba je veoma važna u našoj praksi. Mislim da bi u republičkom zakonu trebalo da se ona razradi i da se jasno odredi koji organ i po kojem kriteriju ustanovljuje da potrebe konzervacije izvjesnog spomenika prelaze finansijske mogućnosti imaoaca, zatim da li sredstva u tome slučaju daje narodni odbor i koji (sreski ili opštinski) itd. Isto tako, po članu 18, ako imalac ne izvrši narednu mjeru zaštite, nadležan organ zaštite može tu mjeru izvršiti na račun imaoaca. I ovdje je važno da se precizira ko i kako tu naplatu vrši. Ja mislim da bi uprava prihoda narodnog odbora opštine mogla biti nadležna da kaže kada imalac nema finansijskih mogućnosti, a isto tako da se preko nje vrši naplata troškova za investiranje sredstava. Sredstva bi, čini mi se, trebalo da dade narodni odbor opštine na traženje nadležnog zavoda.

Po članu 22 obavezna je prethodna dozvola za ma kakve radove na zaštićenim objektima ili u njihovoj okolini. Takve dozvole izdaju nadležni organi zaštite. Ovo pitanje je takođe važno pa je nužno da se i na tome malo zadržimo. Iz zakonskih odredaba proizilazi da zavodi daju stručna uputstva, odobravaju i nadziru konzervatorske radove, a samim projektovanjem i izvođenjem radova mogu da se bave i zavodi, ali su ti poslovi prvenstveno prepušteni drugima koje zavodi stručno nadziru. Pogotovo je to tako kada se radi o adaptacijama, dogradnjama i sličnim poslovima. Uzmimo zasada samo radove koje ne izvode zavodi. Republički propisi bi trebalo da odrede kakvi moraju da izgledaju elaborati za radove, ko može te elaborate da radi, koji nadležni organi te elaborate odobravaju i kako oni to čine, itd. Mislim da se moramo izboriti za solidnost elaborata, tj. da njih rade stručna ovlašćena lica, da oni obavezno sadržavaju projekte, programe i predračune, da kao uslove za davanje odobrenja prije svega treba osigurati stručnost izvođenja radova, obezbjeđenje tehničko-zaštitnih mjera i obezbjeđenje finansijskih sredstava. A samo odobranje, zbog delikatnosti, kao i zbog osiguranja je-

dinstvenog kriterija, barem zasada, trebalo bi rezervirati republičkim i pokrajinskim, odnosno oblasnim zavodima, kako to predlaže i Zavod Srbije. U svakom slučaju, trebalo bi predvidjeti revizionu komisiju zavoda u kojoj bi bili zastupljeni i predstavnici zainteresiranih faktora. Tako ili slično regulisanje ovog pitanja mislim da bi pružilo garanciju na pristupanje svim vrstama građevinskih radova na spomenicima i oko njih, kao i da samo izvođenje njihovo bude dokumentovano i na naučnoj visini, kako se to traži po novim propisima.

Zakonom je predviđena i mogućnost ograničenja ili izmjene načina upotrebe spomenika kada je to u interesu čuvanja spomenika, samo je određeno da republički propisi regulišu naknadu eventualne odštete imaoaca zbog toga (član 23).

Regulišući pitanje izvoza spomenika, član 25 predviđa da odobrenje za izvoz daju republički savjeti po prethodno pribavljenom mišljenju republičkih zavoda, a dozvoljava i mogućnost da to čine sami republički zavodi. Ja mislim da je praktičnije da se republičkim propisima odredi da to čine republički zavodi, a da se republički savjeti tretiraju drugostepenim organima za takve predmete.

U smislu člana 34, arheološka iskopavanja ili istraživanja mogu se vršiti samo po dozvoli republičkih zavoda, u kojoj se, pored ostalog, postavljaju i uslovi po kojima se ti radovi mogu vršiti. Pošto nije izričito naznačeno o kojim se uslovima radi, moguće je da razni zavodi na to pitanje gledaju različito, kao što se to i dosada u našoj praksi odražavalo. Zavod NR Srbije, napr., tražio je od izvođača da mu ovaj podnese Dnevnik radova, popis nađenih predmeta i drugu dokumentaciju, dok su se neki zavodi zadovoljavali običnim kratkim izvještajima kako su radovi protekli. Znamo da je u tim pitanjima bilo više sukoba između nastojanja zavoda i muzealaca koji su izvodili radove, a bilo je i slučajeva da je lokalitet ostavljen otkriven, bez ikakve zaštite. Negdje je to shvaćeno tako kao da su dozvole zavoda puka formalnost i da bi zavodi nakon iskopavanja bili oni koji bi morali da se brinu o konzervaciji lokaliteta, te da stvore i novac u tu svrhu iz svojih budžetskih sredstava. Mislim da se moramo izboriti da se republičkim propisima jedinstveno riješe sva pitanja u vezi s ovim predmetom: uslovi, rokovi, konzervacija itd. Isto tako, mislim da u planiranju arheoloških radova na određenoj teritoriji mora biti sistema za duži period i da se u izdavanju dozvola odražava politika toga sistema. Naravno, ovdje je nužna prethodna saradnja sa muzealcima i ustanovama koje se bave takvim istraživačkim radovima i zajednička savjetovanja i planiranja kakva su se već počela da vrše u nekim republikama.

U smislu člana 38, republički propisi regulišu osnivanje zavoda za zaštitu spomenika kulture, a posebno se zakonom određuju uslovi za osnivanje zavoda.

U članu 39, gdje su određeni zadaci zavoda, među ostalim je rečeno da zavodi »vrše pravo korišćenja spomenika kulture u društvenoj svojini na kojima im je to pravo dato«. Mislim da bi trebalo da imamo jedinstven stav šta se podrazumijeva pod pojmom korišćenja spomenika od strane zavoda, te da se onda takva eventualna korišćenja regulišu republičkim propisima. U BiH je Zavod dosada neposredno upravljao Mogorjelom kao spomeničkim kompleksom, iz čega su proizilazile mnogobrojne finansijske i druge često vrlo sitne, obaveze koje su, po svemu, trebale da budu stvar narodnog odbora opštine ili nekog drugog organa. Možda u drugim republikama ima drugačijih slučajeva »korišćenja« gdje bi to bilo nužno zadržati za republički ili drugi zavod.

Pored zadataka koji su nabrojani u članu 39 i 40 Opšteg zakona, navedeno je da republički zavodi vrše i »druge poslove zaštite spomenika kulture koji su

republičkim zakonom stavljeni u njihovu isključivu nadležnost«. Morali bismo biti načisto o kojim se poslovima radi i sugerirati ih za regulisanje zakonom.

Ima još i drugih pitanja koja bi se morala riješiti republičkim zakonom i drugim propisima kao, napr., odobravanje nadležnosti republičkih savjeta za kulturu, pored onih koji su fiksirani u članu 44, djelokrug nadzora nad izvršavanjem propisa i mjera za zaštitu spomenika kulture od strane organa uprave opštinskih i sreskih narodnih odbora po članu 45 i određivanje drugih upravnih poslova tim organima po istome članu; po članu 46 mora se odrediti djelokrug nadležnosti organa, odnosno organa uprave opštinskih i sreskih odbora i sekretarijata republičkih savjeta za vršenje nadzora nad izvršenjem propisa o zaštiti spomenika, nad sprovođenjem tehničko-zaštitnih mjera i nad izvođenjem radova na arheološkim iskopavanjima i istraživanjima od strane ustanova, organizacija i građana.

Kao što se vidi, ima mnogo pitanja koja moramo riješiti republičkim zakonskim i drugim propisima. Naravno, mi na ovome sastanku ne možemo i ne mislimo sva ta pitanja riješiti, ali bi trebalo da postignemo zajednički stav barem u odnosu na ona najzna-

čajnija. Osim toga, danas bismo morali da se dogovorimo o organizaciji daljeg rada na izradi propisa. Predlažem da se stvori jedna međurepublička komisija, prvenstveno od ljudi koji su najupućeniji u ovu vrstu posla, koja bi odmah koordinirano radila. Najprije bi trebalo čitavu materiju podijeliti na zakonsku i na onu koju će regulisati ostali, dopunski propisi, a zatim o predmetima zakonske materije, kao« hitnije, postići zajednička gledanja i, u vezi s tim, izraditi predloge rješenja.

Od stupanja na snagu novog Opšteg zakona već je prošlo više od 4 mjeseca. To je kritičan period — sistirani su stari propisi, a novi republički nisu doneseni. Osim toga, do novih republičkih zakona možda će proći relativno dugačak vremenski period. Mislim da je već nešto trebalo učiniti na uvođenju u primjenu novih zakonskih propisa. Možda bi bilo najbolje da izvršna vijeća republika ili republički savjeti za kulturu, na predlog republičkih zavoda, izdaju privremena uputstva o primjeni novih zakonskih propisa koja će kasnije biti zamijenjena republičkim zakonima i drugim stalnim propisima. Ako se usvoji ova misao, onda bi trebalo da određena međurepublička komisija ovaj posao, kao prioritetan, obavi.

2. DRUGI AKTUELNI ZADACI

a) *Organizacija službe zaštite*

Osnovni organi službe zaštite spomenika kulture su zavodi koji mogu biti republički, pokrajinski, odnosno oblasni i zavodi narodnih odbora — sreski i opštinski. Iz dosadašnjeg stanja vidljivo je da Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Crna Gora imaju po jedan republički zavod, da u Hrvatskoj postoje tri zavoda republičkog karaktera i da u Srbiji postoje takođe tri republička zavoda. Ni u jednoj republici još nema sreskih niti opštinskih zavoda, osim što je nedavno u Sloveniji formiran sreski zavod u Mariboru (za mariborski i celjski srez). Ovdje ne spominjem neke organizacione forme kao što su Zavod za uređenje stare Ljubljane, Uprava u Mostaru, Ured u Zadru i slično, koji bi se takođe mogli tretirati kao neka vrsta zavoda.

Sigurno je da će i dalje ostati republički zavodi. Čini mi se da se može reći da je bilo više razloga što je stvorena baš ovakva mreža republičkih zavoda. Da li će se ići na povećanje postojećeg broja republičkih zavoda ma u kojoj republici, ili pak na njihovo smanjivanje, nije izvjesno u ovom momentu, ali se čini da nema osobitih razloga ni za jedno ni za drugo.

Zadaci republičkih zavoda se vide iz novog Opšteg zakona (glava V), ali njihovi poslovi se ipak određuju i razrađuju republičkim propisima. Ti zadaci uslovljavaju organizaciju zavoda koja se fiksira republičkim propisima.

Iz podataka koje sam primio iz pojedinih republika vidi se kako su republički zavodi vrlo različito organizovani. Zavodi imaju nejednake nazive. Ukupan broj službenika u zavodima je vrlo nejednak. Kod nekih zavoda je, napr., stvoreno odjeljenje tek kada je u to odjeljenje uključeno najmanje sedam ljudi, ili odsjek od najmanje četiri čovjeka, a kod drugih, odjeljenja sačinjavaju svega tri pa i dva čovjeka, a odsjek čak i jedan čovjek. Ponegdje se išlo na što manji broj organizacionih jedinica a u više slučajeva je organizacija zavoda usitnjena, sa relativno mnogo jedinica. Većina zavoda ima konzervatorsko-restauratorske radionice, dok ih ostali nemaju. Nije sasvim jasno, ali iz podataka kojima raspolažem može se zaključiti da u nekim zavodima nedostaju izvjesne službe — nije, napr., uopšte oform-

ljena arheološko-konzervatorska služba, ili služba za zaštitu spomenika naše najnovije istorije; nema, napr., referenata a možda uopšte ni predviđene službe za zaštitu etnografskih spomenika, te spomenika narodne tehnike itd. U sistematizacijama većina zavoda nema pravne službe. Negdje je težište poslovanja čitavog zavoda na evidenciji ili konzervaciji — restauraciji fresaka i ikona, gdje je poslovanje veoma razvijeno, dok su neki sektori, izgleda, sasvim zanemareni; konzervacija i restauracija pokretnih spomenika, sektor zaštite spomenika NOB-e, sektor arheologije, itd. Kod svih zavoda, izgleda iz objektivnih razloga, prilično hramlju poslovi na zaštiti arhitektonskih spomenika, ili se barem u tim poslovima ima najviše poteškoća. Negdje su poslovi podijeljeni po teritoriji, negdje po vrstama spomenika, a negdje po istorijskim epohama. Posebno ističem da je u nekim zavodima organizovana služba zaštite prirodnih rijetkosti, u nekim ta služba jedva vegetira, dok u nekim uopšte ne postoji.

Mislim da smo bili dužni da još mnogo ranije zajednički raspravimo pitanje organizovanja naših zavoda, sektora rada i sistematizacija. Prije tri godine bivši Odbor za zaštitu spomenika FNRJ uočio je taj problem i potrebu njegovog rješavanja i bio je predvidio poseban sastanak u tu svrhu, ali do toga nije došlo. Istina, mi smo na našim međurepubličkim savjetovanjima rješavali neka pitanja iz toga kompleksa i donosili zaključke koje su zatim neki zavodi respektovili i ostvarili, a neki nisu. Na Drugom (ljubljan-skom) savjetovanju smo naglasili potrebu obuhvatanja spomenika etnografije i narodne tehnike; na savjetovanju o pitanju zaštite spomenika NOB-e 1957 godine u Beogradu zaključeno je da svi zavodi postavbe posebne referente za tu vrstu spomenika, a na arheološkom savjetovanju u Iriškom Vencu 1958 godine zaključeno je da zavodi ne bi trebalo da postoje bez arheološko-konzervatorske službe, ti. bez arheologa. Međutim, ipak ima znakova po kojima se vidi nastojanje da se ne samo obuhvate svi sektori, nego da se na ta mjesta dovedu stručna lica, tj. da se umjesto svršavanja poslova sa vanjskim saradnicima i honorarnim službenicima postavljaju stalni službenici.

Sigurno je da u organizaciji naših republičkih zavoda ne bi trebalo težiti za unifikacijom i stvaranjem organizacionih jedinica po jednom šablonu, jer prilike traže i raznovrsnost u tom pogledu; napr. za BiH

su karakteristični srednjovjekovni nadgrobni spomenici ili orijentalni epigrafski spomenici, za Makedoniju ikone i freske, itd. To treba da se i odrazi u strukturi tih zavoda, ali je još sigurnije to da smo godinama neke službe bili zanemarili kao napr., službu zaštite spomenika NOB-e. Očito je da su nam zavodi vrlo heterogeno organizovani i da u tome pogledu moramo postići mnogo više skladnosti.

U ovome momentu mi nismo u mogućnosti da pitanje strukture republičkih zavoda temeljito raspravimo jer za to nemamo dovoljno podataka a ni vremena. Mogli bismo postići principijelan stav i uzeti obavezu da u dogledno vrijeme čitavu stvar detaljno raspravimo. Ono što bismo još sada mogli usvojiti, čini mi se da se prije svega odnosi na opšte službe, bez kojih jedan republički zavod ne bi trebalo da bude, a te su: opšta i pravna služba, služba stručno-naučne evidencije spomenika, služba agitacije i propagande, te fotoslužba koja može biti i u sastavu evidencije-dokumentacije. Kao posebne, ali za sve zavode neophodne službe, po mom mišljenju, su: arhitektonska, likovna (u užem smislu), arheološka, etnografska i služba zaštite spomenika NOB-e (Služba zaštite prirode je posebno pitanje). Sve te službe morali bismo uključiti u organizacione jedinice koje, prema veličini i važnosti spomeničkog fonda i broja zaposlenih ljudi, mogu biti odjeljenja, odsjeci i samostalni referati (u klasičnom smislu), ili grupe, centri, biro i slično, kako se to po modernoj nomenklaturi može zvati. Osnovni stručni kadar čini mi se da su istoričari umjetnosti, a zatim arhitekti, odnosno tehničari. Iza ovih dolaze arheolozi, etnografi, istoričari i pravnici (ovdje ostavljam postrani radionicu kao organizacionu jedinicu i slikare-restauratore kao kadar, jer je to poseban problem o kojem će kasnije biti riječi). U organizaciji bi, radi uspješnijeg rukovođenja, trebalo izbjegavati razdrobljenost i težiti ka formiranju manjeg broja ali većih organizacionih jedinica. Sasvim razumljivo, u znaku savremenih tendencija i direktiva za organizovanja svih, pa i naših ustanova, morali bismo se rukovoditi preciziranjem dužnosti svakog pojedinog radnog mjesta, izbjegavajući paralelizme u radu i rukovoditi se štednjom u kadru. Čitavu strukturu zavoda — njihove zadatke, oblike i proces rada, broj jedinica i radnih mjesta, odnos između ovih, rukovođenja, itd. morali bismo regulisati pravicima ili statutima i rješenjima o sistematizaciji.

Kada mislimo na druge zavode, imamo na umu one koje po novom Zakonu mogu da osnivaju narodni odbori. Važno je da se ka stvaranju takvih zavoda — svi to osjećamo, ali ne postoji jedinstveno gledanje na to pitanje. Da li obavezati narodne odbore, sreske i opštinske, ili samo jedno od tih, da stvaraju zavode, ili im ostaviti to na njihovu uviđavnost?

Opštim zakonom je data mogućnost osnivanja zavoda u srezovima i opštinama, koji mogu biti i zajednički sa dva ili nekoliko narodnih odbora. Nisam siguran, ali se dobiva utisak kao da u Sloveniji stoje na stanovištu da svaka opština ima svoj zavod. U Srbiji misle da bi trebalo težiti ka osnivanju i sreskih i opštinskih zavoda, a u Hrvatskoj smatraju da bi njihovim zakonom trebalo predvidjeti samo sreske a tek u drugom redu opštinske zavode. U svakom slučaju je značajno pitanje kadra, prostorija, finansijskih sredstava, uopšte uslova za obrazovanje novih zavoda. U Hrvatskoj misle da se jedan sreski zavod može osnovati »ako na njegovom području postoji veći broj značajnijih spomenika i ako su osigurani uvjeti za pravilno funkcionisanje rada zavoda, a ti su potrebna 'materijalna sredstva i stručno osoblje...«; u Srbiji međutim, nisu postavljeni nikakvi uslovi. U Hrvatskoj se kao minimum kadra predviđa jedan konzervator ili stručnjak koji ima priznate konzervatorske radove, a u Srbiji se pretpostavlja nekoliko stručnjaka u zavodima, s tim da se postavljanje ili razrješenje star-

ješine kao i utvrđivanje sistematizacije radnih mjesta uslovljava saglasnošću republičkih odnosno pokrajinskih savjeta za kulturu. I zadaci zavoda, narodnih odbora, odnosno njihove nadženosti u rješavanju nekih zadataka nisu jednostavno pitanje. Napr., iz propisa Opšteg zakona ne vidi se koji je zavod nadležan da konstatuje da ovaj ili onaj objekat ili predmet ima spomenička svojstva, te da donese odluku da ga treba uvesti u registar, iako mi se čini da je to pravo po članu 33 dato svakom zavodu. Zbog toga među nama postoji različito gledanje na taj zadatak. Jedni misle da bi utvrđivanje spomeničkih svojstava trebalo da bude stvar republičkih odnosno pokrajinskih zavoda, a drugi tu nadležnost daju opštinskim ili sreskim zavodima, pa i narodnim odborima opština kada tamo nema zavoda.

Ima i drugih pitanja koja se pojavljuju kao potreba našeg dogovora kada diskutujemo o zavodima narodnih odbora, ali ih ja ovdje ne iznosim.

Teško je u ovom predmetu zauzeti argumentirano stanovište. Čini mi se da je nestvarno zahtijevati da u sadašnjim uslovima svaka opština ima svoj zavod. Dobro bi bilo kada bismo se za dogledno vrijeme izborili da svaki srez osnuje svoj zavod, ali je i to prevelik zahtjev. Ja lično mislim da bi za područje Bosne i Hercegovine, koja ima 12 relativno velikih srezova, za čitav slijedeći decenij moglo uspješno obavljati poslove šest a možda i četiri zavoda čija bi sjedišta prvenstveno bila u Sarajevu, Mostaru, Banjaluci i Tuzli. Za osnivanje zavoda u srezu ili opštini trebalo bi da su odlučujući broj i značaj spomenika, materijalni uslovi (smještaj, oprema, finansijska sredstva) i stručni kadar. Samo jedan konzervator nije dovoljan da uspješno obavlja brojne i, što je vrlo važno, raznorodne stručne poslove. Ja bih se zalagao za minimum od tri stručnjaka: istoričara umjetnosti, arhitekta ili tehničara i stručnjaka za pitanja zaštite prirode, ukoliko se ova služba ne odvoji od službe zaštite spomenika kulture, odnosno za dva stručnjaka, bez ovoga trećeg, ne računajući administraciju i pomoćnu službu. Što se tiče nadležnosti utvrđivanja spomeničkih svojstava nekog predmeta, ja bih, radi jedinstvenosti kriterija i težnje za što većom naučnošću, tu stvar zadržao za republičke odnosno za pokrajinske zavode, na predlog sreskih ili opštinskih zavoda ili sreskih ili opštinskih organa zaštite, a kao alternativu bih mogao prihvatiti i to da odluku o tome donose sreski zavodi uz prethodnu saglasnost republičkih.

U srezovima i opštinama gdje nije moguće osnovati zavode, ili se oni barem zasada ne mogu osnovati, ne bi trebalo da ostanemo samo na odredbi da narodni odbori, odnosno njihovi savjeti za kulturu ili prosvjetu obavljaju poslove zaštite spomenika, jer smo svjesni činjenice da oni, i pored najbolje volje, sa postojećim kadrom, kada su zagušeni problemima školstva, ne mogu to obavljati. Nije dovoljno ni to da se u okviru savjeta obrazuje neka komisija ili grupa građana koji imaju ljubavi za spomenike, ili predstavnička organizacija koje su zainteresovane za spomenike, ako se ne osigura barem jedan službenik koji će, kao referent za spomenike kulture, samo te poslove obavljati. Znači, moramo insistirati na tome da se u sistematizaciji takvih narodnih odbora kreira barem jedno novo referentsko mjesto za poslove zaštite spomenika kulture. Ako takav službenik bude imao osnovne stručne kvalifikacije i ljubav za posao, uz sistematске instrukcije republičkog i sreskog zavoda, te uz naslanjanje na neku društvenu organizaciju, držim da bi mogao uspješno obavljati poslove i postati jezgro koje će u perspektivi prerasti u zavod.

Pored takvih punktova zaštite i onih koji su Zakonom još predviđeni, kao što su savjeti, upravnicistaratelji, društva i organizacije kojima se određeni konkretni spomenici daju na upravljanje i korišćenje, biće nužno na više mjesta osigurati i čuvare pojedinih

važnijih ili grupa spomenika koji bi, razumljivo, bili službenici narodnih odbora opština.

Vrlo je važno da u čitavom sistemu organa zaštite jedne republike riješimo i vertikalno i horizontalno povezivanje i koordiniranje u radu. U stručnom pogledu je osobito značajno vertikalno povezivanje i jasno određivanje nadležnosti i odgovornosti. To će biti mnogo lakše ostvariti ako u svim srezovima i opštinama imamo ili zavode ili, u nedostatku ovih, posebne radne jedinice — referente, nego ako samo ponegdje imamo zavode, a u svim drugim srezovima i opštinama samo savjete za kulturu kao organe nadležne za poslove zaštite spomenika kulture. U ovoj drugoj prilici mnogo je teže riješiti pitanje obaveza opština prema srezovima i ovih prema republici, pogotovu obaveza narodnih odbora prema republičkom zavodu i odgovornosti u tom pogledu.

Po svemu izlazi da je pravilna i potpuna organizacija službe u jednoj republici naš najvažniji, osnovni zadatak i nesrazmjerno najvažniji uslov efikasne zaštite našeg kulturnog nasljeđa. Zato njemu prije svega moramo posvetiti najviše pažnje. Sada upravo imamo jedinstvenu priliku da rješenju toga zadatka damo svoj doprinos.

b — Evidencija i dokumentacija

Prvi osnovni zadatak čitave službe zaštita spomenika kulture iz kojega proističu sve mjere i akcije zaštite jest stručna evidencija spomeničkog fonda. Bez solidne i sistematski organizovane evidencije nije moguće uopšte zamisliti poslovanje jednog organa zaštite, a pogotovo da to poslovanje bude dokumentovano u smislu savremenih dostignuća i iskustava konzervatorske teorije i prakse. Zato je razumljivo što se tome zadatku u svim zavodima dosada poklanjala znatna pažnja, a u nekim, kao, napr., u Zavodu Hrvatske, ti su poslovi relativno vrlo razvijeni i, izgleda, sistematski organizovani. Evidencija će i u našem novom periodu, u smislu novih zakonskih propisa, ostati i dalje naš osnovni zadatak kojemu ćemo morati posvetiti relativno najviše pažnje u svim sektorima i od strane svih stručnih kadrova zavoda. Na liniji toga zadatka mi težimo da poslove evidencije što prije završimo, ali smo svjesni da se oni jednom mogu samo uglavnom završiti i likvidirati, a da će uvijek taj zadatak biti aktuelan i da će uvijek biti novih spomenika, a pogotovu promjena u životu već evidentiranih spomenika.

Pravilno shvaćena naša evidencija je dosta široka — i po vrstama spomenika i po podacima o njima, ona je stručna i naučna po metodi i po dokumentaciji, ona uključuje podatke o lokaciji, vlasništvu, porijeklu, izgledu, stanju, pripadnosti, stilu, skali i vremenu, zatim bibliografske podatke, itd. U takvoj evidenciji obavezno su pridodati dokumenti koje predstavljaju fotosnimci i tehnički snimci. U dobro organizovanoj evidenciji postoje razni kartoni spomenika, postoji fototeka i planoteka koje su uređene po izvjesnom vezanom sistemu. Sve to treba da omogućuje brzo i praktično služenje kako stručnjacima samoga zavoda tako i ostalim javnim i kulturnim radnicima jer se naša evidencija smatra javnom institucijom.

Takva evidencija je osnov za stvaranje topografijske spomenika kulture određenog (područja, što je od velike važnosti u sistemu povezivanja i proučavanja spomenika kulture čitave zemlje, pa i kulturnih krugova u međunarodnim okvirima, što doprinosi intencijama Organizacije ujedinjenih nacija. Osim toga, takva evidencija je osnov za stvaranje propisa i uputstava za čuvanje spomenika itd.

Na osnovu građe prikupljene sistematskom evidencijom dolazimo do naših odluka o utvrđivanju spomeničkih svojstava nekog objekta ili predmeta i do upi-

sa u registar, koji predstavlja neku vrstu javne matične knjige.

Na ovome sektoru naše djelatnosti polazimo i rukovodimo se time šta sve spada u fond spomenika kulture. U tome pogledu mi takođe dosada nismo imali jedinstven kriterij, a ni dovoljno dogovora o tome kako postupati prilikom evidentiranja i proglašavanja objekata i predmeta za spomenike pod zaštitom države. Sjetimo se samo savjetovanja o zaštiti spomenika naše najnovije istorije gdje se vidjelo kako je gledanje na pojam spomenika bilo različito i kako nije lako definisati taj posao. Slična situacija je i kod drugih vrsta spomenika. Ta nejedinstvenost se odražavala i u dosadašnjim zakonskim propisima. Dosadašnji Opštinski zakon nije dao definiciju pojma spomenika nego je dao osnovne kategorije spomenika i ostavio da zavodi odlučuju koji se objekti i predmeti imaju smatrati zaštićenim, odnosno koji se mogu smatrati spomenicima. Vjerujem da je ta nepreciznost i širina bila namjerno ostavljena. Osim toga, taj zakon je rekao da se zaštićenim smatraju i oni spomenici za koje zavodi još nisu donijeli odluku. Republike su svojim zakonima pokušale da preciziraju pojam spomenika, ali su se u tome ispoljile različite koncepcije i kriterijumi. Tako je, napr., kriterijum u zakonu Hrvatske drugačiji i mnogo širi nego u zakonima Slovenije i Srbije, gdje karakter predmeta određuje njegove spomeničke kvalitete. To je uočeno kao nedostatak i nedosljednost, pa i kao teškoća u primjeni zakonskih propisa, na Savjetovanju u Splitu, gdje je istaknuto mišljenje da bi bilo pravilnije shvatanje da se vrijednost jednoga predmeta smatra odlučujućim momentom za određivanje spomeničkih kvaliteta toga predmeta. Sada imamo priliku da te kriterije što više približimo. I sadašnji Opštinski zakon nije precizno odredio pojam spomenika, ali je ipak pokušao da taj pojam da ne samo obuhvatnije nego i određenije. Osim toga, poenta je stavljena na vrijednost (usto još i na značenje za društvenu zajednicu), a ne na karakter predmeta. Definicija je ipak dosta široka, jer nije ni moguće nju sasvim ukalupiti, a još uvijek prevladava uvjerenje da je u interesu zaštite bolje ostaviti nešto širine u tom pogledu. Kao i u ranijem zakonu, i sada je ostala slična odredba da zaštitu uživaju svi predmeti, bez obzira da li su upisani u registar ili ne, što znači i oni za koje još nije donesena pismena odluka o utvrđivanju njihovih spomeničkih svojstava. To je, s jedne strane, dobro, jer zaista ima, i uvijek će biti, neregistrovanih spomenika, ali, s druge strane, može da otežava primjenu zakonom predviđenih sankcija, kao što je i dosada bilo u našoj praksi. Ovaj momentat moramo imati na umu pri donošenju republičkih propisa.

Administrativno - pravna zaštita nekog spomenika zapravo počinje danom upisa toga spomenika u registar koji se vodi u nadležnom zavodu. A upisu u registar neposredno prethodi odluka o utvrđivanju spomeničkih svojstava nekog predmeta. Republički propisi će regulisati koji zavod donosi tu odluku, gdje se vodi registar i kakav on izgleda; kao i druga pitanja u vezi s tom procedurom. Naprijed sam istakao kako još nemamo zajedničkog mišljenja o nadležnosti utvrđivanja spomeničkih svojstava i u vezi s tim bio sam slobodan da navedem svoje mišljenje. I u odnosu na registar nemamo još razrađenog a ni jednakog stava. Po nacrtu zakona Srbije koji je, istina, napravljen nešto prije konačnog usvajanja Opšteg zakona, registri se predviđaju samo kod republičkih zavoda, a u Nacrtu zakona Hrvatske, registre vode i republički i kotarski zavod. U Hrvatskoj smatraju da zakon treba da odredi i rubrike registra (broj i datum rješenja, mjesto spomenika, katastarska čestica, ime imaoaca, opis spomenika, troškovi uzdržavanja, konzervatorski zahvati i hipoteka, tj., društvena sredstva utrošena na

spomenik u građanskom vlasništvu), dok u Srbiji, napr., ovo drugo ostavlja za dopunske propise.

Iz propisa čl. 39 Opšteg zakona čini se da je obaveza svih zavoda da vode registre za svoja područja, pa bi ovakvo tumačenje trebalo svi i da usvojimo.

A što se tiče izgleda samoga registra, moguća su dva rješenja:

1 — Ako registar treba da zamijeni današnju kartoteku, onda on mora biti velika knjiga sa brojnim kolonama u koje će se unositi svi podaci koji su nam potrebni o spomenicima, 2 — ako ostavljamo i dalje kartoteku, onda registar može biti sa mnogo manje rubrika, tj., sa osnovnim, samo najvažnijim podacima. U svakom slučaju, trebalo bi težiti da se izbjegne današnji vrlo različit sistem evidencije u mašini zavodima, tj. pokušati da se dođe do unifikacije u budućem sistemu, što znači, uvesti jednoobrazne registre i jednoobrazne kartone, kako to predlaže i Zavod za Dalmaciju.

Važno je da se dogovorimo i o tome hoćemo li o upisu u registar samo obavijestiti imaoce ili ćemo donositi rješenja o utvrđivanju spomeničkih svojstava i o pravima i obavezama imaoce u odnosu na čuvanje spomenika, poput dosadašnje prakse nadalje, hoćemo li sačekati da to rješenje bude pravomoćno (rok eventualne žalbe i odluke po njoj), pa onda vršiti upis, ili ćemo izvršiti upis pa makar se poslije on i brisao; kako ćemo izvršiti obavezu publikovanja upisa u registar. I ovdje nemamo zajednički stav. Ja mislim da ostanemo kod donošenja rješenja koje će se saopštiti ne samo imaoce nego i narodnom odboru (ukoliko to rješenje ne donosi sam narodni odbor, kako to predviđa Slovenija), zatim da pričekamo da ono bude pravomoćno pa da onda vršimo upis u registar, a publikovanje upisa da vršimo i u službenom listu i u publikaciji zavoda, tako da prvo bude samo nominalno, a drugo sa kraćim komentarom.

Budući da se u registar upisuju i zbirke odnosno eksponati i predmeti spomeničkog značaja koji se čuvaju u muzejima, galerijama, bibliotekama i arhivima, ostavio bih da se procedura oko toga riješi dopunskim propisima.

I, na kraju, još jedno na prvi pogled beznačajno pitanje: korištenje podataka o evidenciji. Rekli smo da naša evidencija kao javna institucija treba da bude pristupačna svim javnim radnicima. To znači da smo obavezni stvoriti takav sistem i uslove koji će omogućiti to korišćenje. Ali, ovdje bi se moglo postaviti i pitanje autorstva podataka i uopšte rezultata do kojih se naučnim istraživanjem došlo a koji su sadržani u evidenciji, kao što se već u nekoliko navrata i postavilo. Neki stručnjaci zavoda misle da ono što su uradili na prikupljanju podataka i na proučavanju nekoga spomenika predstavlja njihovo autorsko pravo i da to ne mogu drugi naučni radnici koristiti u svojim studijskim radovima, nego samo zavodi za svoje službene potrebe. Možda to shvatanje nije rašireno, ali, da nam ne bi unosilo pometnju, mislimo da možemo zauzeti po tome stav koji je, čini mi se, logičan: rezultati stručnog rada jednog službenika zavoda u okviru potreba i plana toga zavoda, postignuti u redovnom radnom vremenu, koji se formuliše u evidenciji (kartoteci, registru, fototeci i planoteci) jesu vlasništvo zavoda, te, ako je ta evidencija javna ustanova, onda su i ti rezultati i na raspolaganju javnim radnicima bez reperkusija po zakonskim propisima o autorskom pravu. Druga je stvar što je eventualno korištenje takvih podataka moralna i uobičajena obaveza za onoga koji ih publikuje da i navede izvore. Ja bih bio za to da se u našoj evidenciji kod svih važnijih stručnih rezultata evidentira i ime službenika (ili grupe službenika), te da se značajniji rezultati tretiraju kao faktori koji se obavezno uzimaju u obzir prilikom ocjenjivanja, unapređenja, dodjeljivanja zvanja i sl., dotičnih službenika.

Iz svega izloženoga vidi se kako je evidencija i dokumentacija, kao osnovni zadatak zavoda, važan i velik problem o kojemu mi nikada nismo organizovano diskutovali, niti pokušali da ga zajednički što pravilnije postavimo i što jedinstvenije riješimo. Zato bi zaključak ovoga Savjetovanja trebalo da nas obaveže na što skoriju pripremu međurepubličke i međuzavodske konferencije čiji bi dnevni red bio evidencija i dokumentacija u našim zavodima iz aspekta sadašnjih potreba i zahtjeva.

Kako je u međuvremenu o ovome predmetu uslijedio i konkretan predlog drugarice R. Petrović i druga Mađarica, o čemu su svi zavodi već obaviješteni, predlažem da se taj predlog usvoji, s tim da se što iscrpnije dadu podaci po poslatim pitanjima, da se na osnovu te građe pripremi referat, a onda, što je moguće prije, da se održi ta nužna konferencija.

c — Operativa — praktični zahvati

Ako bismo naše poslove podijelili u tri grupe: u pravne, operativne i studijske, onda bi konzervatorski i restauratorski zahvati koji se obavljaju na spomenicima kulture najprije spadali u ovu drugu grupu — u operativu. Konzervatorsko - restauratorski zahvati svakako uključuju i studijske kao i upravne poslove. Nije moguće predlagati mjere zaštite, pristupati projektovanju, vršiti nadzor nad izvođenjem radova, pa ni samo izvođenje, bez poznavanja konzervatorske naučne teorije, bez studija konzervatorskih iskustava i bez vlastitih konzervatorskih dostignuća i iskustava. Ali, ja bih ovdje želio da govorim više o praktičnim zahvatima koji spadaju među naše prve osnovne zadatke. Takvi radovi su uglavnom dvovrsni: na spomenicima arhitekture i na likovnim spomenicima (u užem smislu riječi).

Sitniji, spasavalački radovi na arhitektonskim spomenicima u proteklom vremenskom periodu, kakvih je najviše bilo u svim republikama, a koji su bili uslovljeni primarnim potrebama samih objekata, oskudnim finansijskim sredstvima, našim relativno malim iskustvima i inače objektivnim uslovima u kojima se nalazila čitava naša služba, obično nisu predstavljali velike teškoće i probleme. Međutim, krupniji radovi, i oni na važnijim spomenicima, redovno su bili, a biće i dalje, zaseban i kompleksan problem. Prije svega, oni su finansijski problem s kojim smo skoro uvijek imali ogromnih poteškoća. Situacija je svuda takva da privatni vlasnici nemaju ili ne daju vlastita sredstva, da narodni odbori kao predstavnici zajednice vrlo rijetko odvajaju sredstva zajednice, kako za objekte u društvenoj svojini, tako pogotovu za one prihvatne jer ih ili nemaju, ili ne smatraju potrebnim da takvu žrtvu čine. U takvim slučajevima najčešće se »kuca na vrata« centralnih društvenih organa, koji su dosada ipak pokazivali najviše razumijevanja i najviše spremnosti da sredstva zajednice odvoje u ove svrhe. Kod većine zavoda redovni budžetski krediti nisu bili dostatni za takve zahvate, jer su obuhvatali samo sitne i nepredviđene poslove, a kod nekih zavoda se nije ni dozvoljavala upotreba kredita u te svrhe, nego su oni bili upućivani na traženje investicija. Pored toga što su takvi investicioni krediti vrlo skromni, njihovo trošenje je podvrgnuto posebnom režimu koji je propisan više za takve kredite u drugim oblastima djelatnosti: dinamika trošenja, bankovne proceduralne obaveze, rokovi, gašenje kredita itd., što nam predstavlja izvjesne teškoće u radu. Osim toga, dobijanje takvih kredita uslovljeno je (napr. u BiH) investicionim programom koji ne samo da obligatno sadrži projekat ovlašćenog projektnog revizueca nego koji ide na odobrenje republičkoj revizionoj komisiji čiji je kriterij sasvim drugačije zasnovan. Tendencija novih zakonskih propisa jeste da se imaoce spomenika, a onda narodni odbori, mnogo više finansijski obavežu za

konzervatorske zahvate. Nadati se da će zbog toga naš finansijski problem odsada biti nešto lakši. Ali, siguran sam da će se glavna finansijska sredstva za duži period još uvijek morati odvajati iz centralnih državnih organa, barem za najvažnije spomenike. U rješavanju ove strane problema naša nastojanja moraju biti uporna i solidno obrazložena; ona moraju ići kako u pravcu povećanja broja izvora, tako i u povećanju samih suma, a onda i u pravcu uprošćavanja procedure dobijanja i korištenja tih sredstava. Možda bi se ovdje mogli najkorisnije poslužiti iskustvima zavoda Slovenije i Hrvatske koji su već uspjeli ili su na dobrom putu, da stvore tzv. stalne fondove koji se ne gase krajem kalendarske godine.

Druga važna strana problema konzervatorskih zahvata na spomenicima arhitekture jest projektovanje tih zahvata, što je takođe jedan kamen našeg spoticanja. Stanje je takvo da za te poslove zavodi nemaju stalna stručna lica. Savezni institut ima svoje arhitekta, a od zavoda samo Zagreb i Beograd, a u zadnje vrijeme još i Ljubljana, imaju svoje arhitekta. Svi ostali zavodi danas su bez ovih stručnjaka. Skoro svi zavodi su bili upućeni na vanjske saradnike kada se radilo o takvim poslovima. Uredba o građevinskom projektovanju, koja obuhvata i projekte konzervacije i restauracije spomenika arhitekture ne dozvoljava projektovanje zavodima i kada bi ovi imali svoje arhitekta, pa u zadnje vrijeme to projektovanje nije omogućeno ni vanjskim saradnicima zavoda. Jedno vrijeme su mogli projektovati samo oni arhitekta koji su imali ovlaštenje za to, a ono se dobivalo prema posebnim stručnim kvalifikacijama, pa smo se borili da arhitekta u zavodima postignu takvu kvalifikaciju, ili smo tražili vanjske saradnike koji su imali takvo ovlaštenje, ili smo, pak, pribjegavali trećem, pomalo nezgodnom rješenju — da stvarno projektuje arhitekt zavoda ili arhitekt — vanjski saradnik bez ovlaštenja, a da sam projekt formalno potpiše neki ovlašćeni arhitekt. Vrlo rijetko se išlo na to da se projekat poruči od nekog ovlašćenog projektantskog preduzeća, i to iz dva razloga: zato šta takva preduzeća nemaju stručnjaka za projektovanja kakva nas interesuju i zato što je takvo projektovanje nesrazmjerno skupo za sredstva kojima smo raspolagali. Sada, pak, mogu projektovati samo preduzeća ili ateljei koji su ovlašćeni za to. Stavljani smo, dakle, u veoma tešku situaciju. U propisima novog Opšteg zakona nigdje nije izričito rečeno da se zavodi bave projektovanjem (moguće je da to republički zakoni navedu), pa bi se zbog toga moglo zaključiti da to i nije zadatak zavoda. Međutim, iz drugih odredaba, kao i iz onoga što se očitovalo u procesu izrade zakona, čini se da je taj posao postavljen kao mogućnost ako za njega ima potrebe i uslova. Dosada su postojale potrebe, iako su uslovi za to bili vrlo slabi. I (ne samo da je bilo potrebno da zavodi projektuju, nego i da organizuju pa i da u vlastitoj režiji izvode konzervatorske zahvate. Da li treba da se mi sada preorijentiramo i emancipujemo od projektovanja, nije mi sasvim jasno, ali bi se prema odredbama našeg Zakona, kao i Uredbe o projektovanju, moglo zaključiti da je potrebno da se koncentriramo na primarni zadatak: odobravanje projektovanja i stručni, nadzor izvođenja radova. Takva preorijentacija je lakša u slučajevima kada se radovi izvode po planu imaoća ili narodnog odbora, i iz njihovih sredstava, nego kada se oni izvode u okviru plana rada zavoda i iz sredstava kojima zavod raspolaže. Ako zauzmemo stanovište da i ubuduće tražimo finansijska sredstva za radove, odnosno stanovište da i ubuduće sami organizujemo i izvodimo radove, nužno je, prije svega, da se izborimo za stvaranje uslova da stručnjaci zavoda mogu da projektuju. U tome slučaju trebalo bi da se dopunom našeg Zakona, ili Uredbe o projektovanju dađe takva privilegija našim arhitektima, ili da se ide na stvaranje projek-

tantskih ateljea kao organa zavoda, ili pak ateljea kao specijalizovanih samostalnih ustanova ali vezanih za zavode. U ovome zadnjem slučaju može da se postavi pitanje osiguranja minimuma narudžbi projekata da bi takav atelje egzistirao. A to je teško rješivo pitanje. Možda bi samostalan atelje mogao biti organizovan tako da ima samo jednog stalno plaćenog stručnjaka, dok bi kao ostali projektanti fungirali određeni stručnjaci koji su stalno zaposleni na drugim dužnostima (na fakultetu, i sl.), tako da bi takav atelje radio onda kada ima narudžaba. Ako ne zauzmemo stanovište o potrebi projektovanja izvođenja i finansiranja radova od strane zavoda, ili se ne izborimo za ovo o čemu sam govorio, mislim da je onda logična ovakva konzekvenca: zavodima se neće ubuduće davati finansijska sredstva za konzervatorske zahvate (a to znači ni za projekte), zavodi neće projektovati, jer to i nije njihov zadatak, nego će postojeća preduzeća ili ateljei, ili ona preduzeća koja se još osnuju, pored ostalih poslova, projektovati i konzervatorske zahvate po narudžbi investitora i po tarifi koja im je njihovim propisima odobrena. Možda će se takva preduzeća u tome slučaju truditi da što prije imaju stručnjaka koji će uspješno projektovati konzervatorske zahvate, jer će im rđavi projekti od naših stručnih komisija biti odbijeni. Na ovaj predmet zavodi nemaju jednako gledanje. Zavod Slovenije se bori za specijalno ovlaštenje njegovog arhitekta, u Srbiji insistiraju na zakonskoj odredbi da zavodi i projektuju i izvode radove, u Hrvatskoj se taj zadatak uzgred spominje, i to kao mogućnost kod sreskih zavoda, a izražava se mišljenje da ne treba osnivati atelje u zavodima, ima zavoda koji misle da je najbolje ići na stvaranje ateljea izvan zavoda koji bi radili kada se ukaže potreba za to, a vjerovatno ih ima i koji drugačije misle. Iz prakse i iz razgovora sa nekim konzervatorima iz BiH došao sam do uvjerenja da uspješno projektovati mogu samo oni stručnjaci kojima konzervacija spomenika nije sporedan posao, a tako isto da za izvođenje konzervatorskih radova punu garanciju mogu pružiti samo oni koji se takvim poslovima stalno bave, jer »građenje« u našem smislu ipak je drugačije od »građenja« u običnom smislu riječi, budući da naše građenje čitavim svojim tokom ima više karakter ispitivanja (Za ilustraciju ovakvog shvatanja navodim primjer Studenice. Zar bi njena konzervacija i restauracija mogla da se uspješno obavi da je mjesto arhitekta Nenadovića poslovima rukovodio neki arhitekt koji nije konzervator?). Pored toga, poznato nam je kako opštine vrlo slabo stoje sa stručnim kadrom za izvođenje radova. Preduzeća posluju na ekonomskoj računici, njihovi radovi su normirani, a mi imamo potrebu za drugačijim radovima — laganim, suptilnim, poetiranim na one elemente koji objekat čine spomenikom koji treba prezentirati publici, a takvih se radova preduzeća rijetko prihvataju jer im se oni ne rentiraju. Ukazujem u ovom momentu na ovaj problem i na svu njegovu aktuelnost i ozbiljnost. Čini mi se sigurnim da bi se neprojektovanje i neizvođenje radova neposredno od strane zavoda, u postojećim uslovima negativno odrazilo na čuvanje spomenika kulture.

Za projekte i elaborate konzervatorskih zahvata vezano je i pitanje odobrenja tih projekata i elaborata kao i pitanje odobrenja izvođenja samih radova. Naprijed sam naveo da nemamo izrađenog zajedničkog stava o tome koji zavod treba da daje odobrenje za izvođenje radova (Hrvatska smatra da je to stvar sreskih a Srbija republičkih i pokrajinskih zavoda). Ako odobrenje elaborata, što znači i projekata, nije isto što i odobrenje izvođenja radova, a to po mome mišljenju nije isto, onda ostaje neriješeno pitanje revizije, odnosno odobravanja projekata. Naime, Opštim zakonom to nije izričito navedeno, dok prednacrti republičkih zakona to izričito navode kao zadatak zavoda, ali se ne slažu u tome da li republičkih ili za-

voda narodnih odbora. U dosadašnjoj praksi nije bio jedinstven postupak. U BiH napr., svi radovi koji su financirani iz investicija Izvršnog vijeća (a to je većina važnijih radova) bili su uslovljeni revizijom investicionih programa koju je obavljala Revizionarna komisija Izvršnog vijeća, tako da su naši radovi bili tretirani kao svaki drugi građevinski radovi, kao da, napr., gradimo nove stanbene ili neke druge objekte. Slično tome, svi naši radovi su bili podvrgnuti propisima o građevinarstvu, pa se ni najmanjoj konzervaciji nije smjelo pristupiti bez odobrenja komunalnih organa nadležnih narodnih odbora. Ta obaveza, koliko god ona imala opravdanje za stanovišta osiguranja higijensko-zaštitnih mjera, toliko je otežavala naš posao — usporavala ga a ponekad smo došli u apsurdnu situaciju da potrebu konzervatorskih zahvata ocjenjuje službenik koji je daleko od konzervacije spomenika kulture. Neki zavodi stoje na stanovištu da se revidiranje, tj. odobravanje elaborata — projekata važnijih konzervatorskih radova vrši putem posebne komisije koja bi bila formirana pri republičkom zavodu, što mi se čini opravdanim. Takvo »hvatanje traži izmjenu dosadašnje prakse u nekim zavodima, kao i izmjenu propisa u građevinarstvu, tj. oslobađanje zavoda od obaveza prema tim propisima.

U sklopu problema operative zavoda prvenstveno na pokretnim spomenicima treba sagledati i pitanje konzervatorsko - restauratorskih radionica. I ovdje se susrećemo sa sličnim poteškoćama. Većina zavoda imaju svoje radionice. Samo zavodi Zagreba i Rijeke još nemaju radionica, a moglo bi se reći da je i Sarajevo nema, jer Zavod BiH ima samo jednog preparatorom, bez prostorije i nužne opreme. Postojeće radionice su vrlo različito organizovane. Negdje one obuhvataju više vrsta spomenika, negdje je težište poslova na freskama i ikonama (Skoplje), negdje na predmetima primijenjene umjetnosti od drveta (Ljubljana), negdje na starim rukopisima i knjigama (Beograd), itd., već prema potrebama i uslovima pojedinih krajeva. Držim da svi postojeći zavodi osjećaju ne samo potrebu postojanja radionica nego i proširenje djelokruga njenog poslovanja kao i usavršavanja samog poslovanja. Zavod Hrvatske dosada »nije pristupao organizaciji svoje radionice najviše s razloga što Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i neke druge naučne ustanove u Zagrebu imaju svoje dosta dobro organizovane i snabdjevne radionice, ali ovih dana se u Zagrebu proučava pitanje republičke konzervatorske radionice. Iako su poslovi radionica vezani za nešto drukčije materijale i sredstva kojima se radi, a postoje i neke druge razlike od konzervatorskih zahvata na spomenicima arhitekture, ipak su mnogi poslovi slični: i ovdje kao i tamo, barem kod važnijih predmeta, moramo ići na izradu elaborata sa projektom i drugim elementima, na reviziju i odobrenje elaborata, na odobrenje izvođenja radova, na osiguranje finansijskih sredstava itd. Zato i ovdje vrijedi ono isto pitanje: da li su to zadaci zavoda?, koji zavodi da to rade? itd. Po svemu izgleda da je na ovome sektoru, zbog prilika u kojima se nalazimo (nedostatak stručnjaka i ustanova izvan zavoda koji se bave projektovanjem i izvođenjem takvih radova, ugroženost brojnih vrijednih spomenika, delikatnost većine takvih poslova, itd.) još više potrebno neposredno angažovanje samih zavoda nego kod spomenika arhitekture. Zato je i razumljiva težnja koja se u tome pravcu očituje kod zavoda. Samo, ni pitanje radionica nije jednostavno. Radionice traže solidan kadar koji nam nedostaje, njihova savremena oprema je skupa, proces rada obično vrlo dugo traje, pa se to teško rješava. U nekim krajevima, kao, naprimjer, u BiH osobito je teška situacija i spomenici na očigled propadaju. Ne postoji republička radionica ni za jednu vrstu spomenika, a dvije do tri skromne radio-

nice zatvorenog tipa ne mogu da podmire ni potrebe svojih ustanova. Postojalo je mišljenje da se pri nekoj drugoj ustanovi formira radionica koja bi mogla da interveniše za potrebe terena čitave republike, ali se, s druge strane, misli da to ne bi bilo rješenje. Čuli smo da je postojeća restauratorska radionica Umjetničke galerije u Mariboru uključena u sastav Zavoda koji je nedavno tamo osnovan. Čini se da je opravdanije stvoriti restauratorsku radionicu u jednomenom zavodu, koja će, pored ostalog, služiti i potrebama izvjesne ustanove, nego obratno — rad radionice neke ustanove protezati na poslove kojima se ta ustanova po svojoj organizaciji uopšte ne bavi. Možda bismo mogli organizovati samostalne radionice kao preduzeća koja će živjeti na privrednom računu, ili radionice sa statusom republičke javne službe, poput ustanove sa samostalnim finansiranjem, povezane izvjesnim propisima za republički zavod, kako to neki drugovi misle. Pa, i pored takvih radionica, osjeća se potreba barem skromnih, više priručnih i eksperimentalnih radionica pri zavodima koje bi još i u hitnim slučajevima mogle da intervenišu. U svakom pogledu, pitanje radionica je važno i za pravilno rješenje traži prethodan studij i dogovor svih nas. Čini mi se da pri svakom republičkom zavodu ne bi trebalo razvijati radionice opšteg tipa (za sve vrste spomenika), jer je to prosto nemoguće, a nije ni potrebno, nego bi bilo bolje da se one komplementarno razvijaju. Radionica Srbije ili Makedonije, koja bi bila dobro snabdjevena kadrom i opremom za intervencije na ikonama, napr., mogla bi zadovoljavati i potrebe BiH i Crne Gore; radionica Slovenije mogla bi preuzimati intervencije na predmetima primijenjene umjetnosti i za Hrvatsku; Hrvatska bi možda mogla nekoj drugoj republici pomoći u konzerviranju slika na platnu, itd.

Kao posebno aktuelno pitanje u vezi sa radionicama ističem pitanje konzerviranja starih rukopisa, stare štampe i uopšte spomenika papira kojemu mi konzervatori općenito dosada nismo posvećivali ni dovoljno pažnje, a tamo gdje smo nešto preduzimali nismo polučili ni minimalne rezultate, jer smo se sukobili sa više poteškoća. Upornost Zavoda Srbije da svoju radionicu održi i uzdigne je pozitivan primjer koji treba istaknuti. Dva savjetovanja koja su na tome sektoru održana — jedno u Novom Sadu, drugo u Zagrebu — jasno su ukazala kako je tu teško stanje spomeničkog fonda koje traži brigu svih nas konzervatora. Neke veće ustanove, kao što su akademije, velike biblioteke i poneki veliki arhiv, preduzimaju u svome djelokrugu izvjesne akcije toga karaktera, koje su, međutim, tako skromne u odnosu na potrebe čitave zemlje, a još i međusobno nepovezane. Jedan od zaključaka zagrebačkog savjetovanja odnosi se na to da se razbijene snage koordiniraju, da se stvori zajednički plan osnivanja novih radionica za tu vrstu spomenika, ali i zaključak da su konzervatori prvenstveno pozvani da se brinu za spasavanje te vrste spomeničkog fonda, da u okviru svojih zavoda stvore radionice ili u okviru postojećih radionica odjele za konzerviranje papira, itd. Tada su formirani i zajednički organi koji su samo nešto počeli i kod prve prepreke zastali. Samo još ističem to da je u okviru potreba koje se javljaju na ovome sektoru posebno teško kod spomenika iz NOB-e, jer je taj materijal sam po sebi osjetljiv, a, s druge strane, sasvim neosiguravan.

Iz ovoga što se ovdje moglo iznijeti o praktičnim konzervatorsko-restauratorskim zahvatima zavoda, kao najvažnijim osnovnim i operativnim zadacima, izlazi da ovi zadaci predstavljaju ozbiljan i složen problem čitave naše službe, koji traži dobro pripremljenu zajedničku diskusiju iz koje će rezultirati naši stavovi koji onda treba da se odraze u novim zakonskim i dopunskim propisima na kojima sada upravo radimo.

Zavod Hrvatske dao je sugestiju da se putem jedne međurepubličke komisije prouči pitanje projektovanja, a s tim u vezi i izvođenja arhitektonskih radova. Mi-

slim da bi se ova sugestija mogla usvojiti s tim da se zadatak takve komisije proširi i na radionice, kao i na druga pitanja koja sam ovdje istakao.

IV

NEKOLIKO DRUGIH PODATAKA I PROBLEMA

Pored zadataka naše službe zaštite koje sam kao najznačajnije i najaktuelnije pokušao da obuhvatim u četiri naprijed iznesene grupe (pravni zadaci, organizacija službe, evidencija i dokumentacija i operativa) javlja se još niz također važnih zadataka koji čekaju na svoja rješenja. Među njima se ističe: društveno upravljanje zavodima i organima zaštite, obrazovanje stručnog kadra, uređenje i osposobljavanje spomenika za vršenje njihove vaspitne funkcije, odnosno, njihovo prezentiranje publici, agitacija i propaganda i koordinacija naše službe na planu čitave zemlje. Pored svega, ističu se još dva pitanja o kojima bi barem u izvjesnom pogledu u okviru Savjetovanja ili Kongresa moglo biti riječi, a to su: zaštita prirodnih rijetkosti i saradnja sa Saveznim institutom za zaštitu spomenika kulture.

Dozvolite mi da se najprije sasvim kratko osvrnem na ova dva posljednja pitanja, a zatim da, takođe u vrlo kratkim potezima, dadem nekoliko sugestija u odnosu na neke od navedenih zadataka.

Služba zaštite prirodnih rijetkosti, osim u Srbiji gdje postoji poseban Zavod, danas je faktično jedan od sektora za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti koji je vrlo nejednako organizovan, jer u nekim zavodima on predstavlja odjeljenje (Hrvatska), u nekim odsjek (BIH), u nekim samo referat (Slovenija i Makedonija), a u nekim te službe uopšte ne postoje (Cetinje, Split, Rijeka, Novi Sad i Priština). Tu službu, koja je bez sumnje vrlo važna i koju bi iz opravdanih razloga trebalo sa zaštite prirodnih rijetkosti proširiti na zaštitu prirode kao takve, trebalo bi, prije svega, unaprijediti na taj način da se za nju osiguraju stručni kadrovi u svim republikama. Zatim bi trebalo razmotriti i pitanje njezinog odvajanja od službe spomenika kulture, odnosno osamostaljenja u posebne ustanove. S tim je spojeno i pitanje novih zakonskih propisa za zaštitu prirode. U členu 52 novi Opšti zakon kaže da se zaštita prirodnih rijetkosti reguliše republičkim zakonima. Kako upravo sada radimo na donošenju republičkih zakona, morali bismo se odlučiti da li jednim zakonom da regulišemo i materiju zaštite prirode i materiju zaštite spomenika kulture, ili da idemo ma donošenje posebnog zakona za prvu, a posebnog za drugu materiju. U izvještajima koje sam primio nisu svi zavodi izvještavali o tome pitanju, a oni koji su se izjasnili nemaju jedinstveno gledanje. Meni lično se čini da, iako zaštita prirode ima veze sa zaštitom spomenika kulture, ipak one predstavljaju zasebnu oblast u čijem interesu bi bili emancipacija od oblasti spomenika kulture. Dok se to pitanje ne prouči i dok se ne stvore uslovi za izdvajanje te službe, mislim da bi, kako to Hrvatska predlaže, trebalo ići na stvaranje posebnih republičkih zakona o zaštiti prirode.

O saveznom institutu za zaštitu spomenika kulture u ovome referatu nije bilo govora na posebnom mjestu, osim što je nekoliko puta citiran, najviše radi toga što se na osnovu člana 53 Opšteg zakona očekuju posebni propisi koji će regulisati njegovu organizaciju i zadatke a pretpostavljam i odnos prema ostalim organima zaštite. Iako referat u navođenju izvjesnih aktivnosti službe zaštite u proteklom periodu nije imao nikakvih pretenzija da daje kritičke osvrtne, a najmanje ocjene, držim da bi barem na ovome mjestu trebalo istaknuti da Institut već čitav niz godina vodi upornu borbu da svoju organizaciju, kadrove, tehničku opremu i druge postavi i unaprijedi tako da

može uspješno izvršavati svoje institutske zadatke. U tim nastojanjima Institut je polučio velike rezultate i mi već dulje vremena osjećamo njegovo višestruko korisno stručno djelovanje na proučavanju i konzerviranju spomenika, na brizi oko usavršavanja stručnih kadrova i na pokretanju niza jugoslavenskog značaja, po vlastitoj inicijativi ili na traženje zavoda. U mnoge akcije Instituta uključene su i aktivnosti samih zavoda. Iako Institut ne obavlja izvjesne poslove, kao, napr., poslove upravne prirode, evidenciju i administrativno-pravnu zaštitu, itd., koje obavljaju republički zavodi, ipak ga mi svi smatramo nekom vrstom saveznog zavoda i, u nedostatku saveznog organa za zaštitu spomenika kulture, obraćamo se Institutu i tražimo i podržavamo njegove akcije koordiniranja rada republika i rješavanja izvjesnih zajedničkih pitanja. I u narednom periodu će zavodi rado prihvatiti stručnu i materijalnu pomoć Instituta kao što će i pružiti saradnju u ostvarenju njegovih zadataka.

Nemamo mogućnosti da se zadržavamo na ostalim zadacima službe zaštite. Htio bih samo da upozorim na potrebu veće aktivnosti, a posebno sistematskije aktivnosti ma sektoru objašnjavanja građanima značenje našeg kulturnog naslijeđa i na potrebi njihovog mobilisanja na zaštitu toga naslijeđa. To su naše obaveze po novom Zakonu koje su zaista toliko važne da bi aktivnost te vrste u svim zavodima morala biti opšta i permanentna. Ako briga zaštite spomenika kulture u razvijenim kapitalističkim zemljama sve više postaje stvar društvenih organizacija, onda je to još logičnije u našim društvenim uslovima. Mislim da pored postojećih društvenih organizacija, koje svojim programima treba da obuhvate i zaštitu spomenika, moramo ići na stvaranje posebnih društava u tu svrhu, po primjeru Društva i nekih drugih gradova, u čemu bi naše Društvo konzervatora imalo jedan od svojih najvažnijih zadataka.

I, ma kraju, ističem jedno pitanje koje više godina postoji, a koje nam je nekako uvijek ostajalo neriješeno. To je pitanje naše međurepubličke saradnje, koordinacije republičkih službi za zaštitu spomenika i rješavanja zajedničkih, naročito stručnih pitanja, da ne kažem arbitraže o našim eventualnim stručnim razilaženjima. Jedno vrijeme smo mislili da bi neke od takvih poslova mogao obavljati Savezni institut; zatim smo formirali Odbor za zaštitu spomenika FNRJ, ali ipak u tome nije bilo rješenje. Naš prijedlog da se novim zakonom predvidi takav organ u vidu komisije SIV ili Savezne skupštine nije mogao biti usvojen. Međutim, i dalje postoji, i to sve veća potreba, ako ništa drugo a ono potreba koordinacije našeg rada na planu čitave zemlje i preduzimanju izvjesnih akcija jugoslavenskog značaja. Mislim da se ta potreba očitovala i iz samog referata gdje je na više mjesta isticana neophodnost zajedničkih međurepubličkih poslova. Nužno bi bilo da se prouče mogućnosti rješenja ovog pitanja. Možda bi se naše Društvo konzervatora Jugoslavije u okviru svojih zadataka zasada moglo prihvatiti i ovoga tako važnog posla. Ako bi se za obavljanje toga zadatka formirao poseban organ (možda komisija) Društva koji bi još imao i podršku Sekretarijata za prosvjetu SIV, držim da bi se prema tome organu, a to u krajnjoj liniji znači i prema Samom Društvu, svi odnosili sa dužnim respektom i obavezama pridržavanja njegovih preporuka.